

Joannes Etxeberriren “euskal gazteriarri diskurtsoa”ren analisisia: kultura klasikoaren transmisioa Euskal Herrian*

(Analysis of "Euskal gazteria" by Joannes Etxeberri: the transmission of classic culture in the Basque Country)

Villoslada, Iñaki; Torregarai, Elena

Eusko Ikaskuntza

Miramar Jauregia – Miraconcha, 48

20007 Donostia

Joannes Etxeberri Sarakoak bere obrak nagusiki XVIII. mendeko lehenengo urteetan idatzi zituen. Hala eta guztiz ere, bere pentsaera eta bezkuntza ideologikoa aztertu eta gero oso ondo ikusten dugu Sarakoak oraindik XVII. mendeko gizon bat dela. Hori oso garrantzitsua da bere apologia famatuaren –“Escuararen hatsapenac”- zentzua hobeto ulertzeko. Bertan, argudio nagusiak tradizio klasikoari esker transmititzen ziren eredueta oinarritzen dira eta hau oso argi ikusten da apologia honetan aurkitzen dugun diskurtso batean Escual-Herrico gazteriarri, hain zuzen. Azken diskurtso honetan gure ikerketa proposamena oinarritzen dugu, funtsezkoa iruditzen baitzaigu euskal kulturaren eraketa hobeto ulertzeko. Askotan ukatu bada ere klasikotasunaren presentzia Euskal Herrian, holako testuek kontrako adierazten digute eta gure pentsaera hobeto ulertzera laguntzen digute.

Giltz-Hitzak: Tradizio klasikoa. Erretorika. Etxeberri. XVIII. mendea.

Joannes Etxeberri de Sara escribió sus obras principalmente durante los primeros años del siglo XVIII. Con todo, tras estudiar su pensamiento e ideología educativa, apreciamos claramente que el de Sara es todavía un hombre del siglo XVII. Esto es muy importante para una mejor comprensión del sentido de su famosa apología –“Escuararen hatsapenac”. En ella, los principales argumentos se basan en los modelos transmitidos gracias a la tradición clásica, y esto se aprecia muy claramente en un discurso que se encuentra en esta apología, el titulado Escual-Herrico gazteriarri. En este discurso basamos nuestra propuesta de investigación, puesto que nos ha parecido fundamental para una mejor comprensión de la constitución de la cultura vasca. Aunque en numerosas ocasiones se ha negado la presencia de lo clásico en Euskal Herria, textos como el mencionado dan a entender justo lo contrario y nos ayudan a comprender mejor nuestro pensamiento.

Palabras Clave: Tradición clásica. Retórica. Etxeberri. Siglo XVIII.

Joannes Etxeberri de Sara écrivit ses oeuvres principalement durant les premières années du XVIIIe siècle. Malgré tout, après avoir étudié sa pensée et son idéologie éducative, il est apparu que ce ressortissant de Sara est encore un homme du XVIIe siècle. Ceci est très important pour une meilleure compréhension du sens de sa fameuse apologie –“Escuararen hatsapenac”. Les principaux arguments qui y figurent sont basés sur les modèles transmis grâce à la tradition classique, et cela se perçoit très clairement dans un discours qui se trouve dans cette apologie, celui qui s’intitule Escual-Herrico gazteriarri. Nous appuyons notre proposition de recherche sur ce discours, car il nous a paru fondamental pour une meilleure compréhension de la constitution de la culture basque. Bien qu’en de nombreuses occasions on a refusé la présence du classique en Euskal Herria, des textes tels que ceux mentionnés laissent entendre juste le contraire et nous aident à mieux comprendre notre pensée.

Mots Clés: Tradition classique. Rhétorique. Etxeberri. XVIIIe siècle.

* Lan hau 1998 Eusko Ikaskuntzak emaniko diru laguntzari esker burutu da.

Sarako Joanes Etxeberrik *Iuventutis cotem* —gazteriaren zorrotz-barria— izatearen zama nekagarri eta apasionatua bota zuen bere lepo gainean, XVIII. mendeko lehenengo urteetan Euskal Herriko gazteriari zuzendutako diskurtso eder, bitxi eta ahaztutako batean.¹ Medikuaeren asmoak garaiko kezka handi bat islatzen du, gazteriaren akats nagusia ezjakintasuna zenez, ikasketako nahia bultzatu beharra zegoen. Berez, diskurtsoa jakintasunaren alde eta ignorantziaren kontrako diatriba sutsu bat da. Etxeberrik, arazo honen erroa gazteen hezkuntzan ikusten zuenez, diskurtso bat prestatzen du gizartea hutsune kultural horretaz konturatzeko. Etxeberriren oinarritzko hastapena oso ezaguna da: kultura gizasemearen salbazioa da. Aldi berean, hastapen horrek gure autorearen jatorri ideologikoa adierazten du, eta XVIII. mendeko gizona izan arren, kulturarekiko kezkek Berpizkundeko pentsamoldea erakusten du ezer baino lehen.²

Aipatu dugunez, Etxeberriren diskurtsoa ez da oso ikertua izan. Baztertze honen arrazoiak ugariak izan daitezke, baina gure ustetan bi nagusitu dira urteetan zehar: lehenengoa, Axularren sona handiak Etxeberri itzala egin dio, dudarik gabe; ondorioz, gure medikuaeren orijinaltasuna urdazubitarraren morrontzan gelditu da euskal literaturari eta pentsamenduari Etxeberrik egindako ekarpena ondo neurtu gabe gelditu delarik; bigarrena, diskurtsoaren beraren garrantzia ez dela begiratu garai hartako gizartearen komunikaziorako tresna gisa.

Beste modu batean esanda, Etxeberrik Euskal Herriko gazteriari zuzendutako diskurtsoa aztertua izan denean, mami filosofikoa besterik ez da baloratu eta ez, ordea, testuaren gaitasun komunikatiboa, hots, diskurtso publiko gisa, hain zuzen ere. Arrazoiak beharbada testuan bertan aurki dezakegu. Egia da, Etxeberriren hitzei sermoi kutsu nabarmena dariela. Horregatik, eta Etxeberriren fede erlijioso sakona eza gututa, ikertzaileek kontsideratu dute gazteriaren aldeko diskurtso honek, alde batetik Axularren *aemulatio* argi bat besterik ez zuela erakusten, eta bestetik, sermoi laiko bat baino zela. Kontuan harturik euskal literaturan zehar sermioen produkzioa oso aberatsa izan dela, Etxeberriena distiratuenera bat ez zenez gero, ikerkuntza nagusitik baztertua geratu ohi da.

Dena den, testuaren oinarri erlijioso ukaezina bada ere, gure ustez, bere garrantzia ez datza doktrina kristauaren zabalkunde tresna moduan, bere izaeran baizik, bere kontzepzioan, alegia. Bere garaiko elizgizonen sermoiak bezalaxe, Etxeberriren diskurtsoa tresna erretorikoa dugu, baina tresna berezia euskal tradizio erretorikoa nagusiki erlijioso izan dela kontuan hartzen badugu. Euskal Herriko gazteentzako medikuaeren hitzek gure literaturako lehenengotariko diskurtso “zibila” osatzen dute eta, bere oinarriak erlijioan aurkitzen baditugu ere, Etxeberrik arrazonamenduak filosofian oinarritu nahi izan zituen. Beraz, testu hau inportantea da, Euskal Herriko literaturaren aldetik, diskurtso erretoriko osatzen duelako, kutsu erlijioso duena, baina, azken finean, Elizatik kanpo prestatua dena.

(1) J. Etxeberri, Euskal Herriko gazteriari 23 *Obras de Joannes d'Etcheberri* (1712), 1907. urtean J. Urkixok argitaratutakoaren faksimila, Bilbo 1976, 186 orr..

(2) J. Kortazar, “La presencia de la literatura clásica en la tradición escrita vasca”, V. Valcárcel de, *Didáctica del latín. Actualización científico-pedagógica*, Madrid 1995, 238-239 orr.

Diskurtso zibil bat agertzea garrantzitsua da gizarte dinamiko bat adierazten duelako. Historikoki, ikertzaileek azpimarratu dute Elizaren babesak euskal kultura baldintzatu duela. Hala eta guztiz ere, nagusitasun erlijioso horren ondoan, XVII. eta XVIII. mendeen artean, euskal kultura zibilaren aztarna batzuk soma daitezke. Etxeberriren diskurtsoa testuinguru horretan koka dezakegu. Hala ere, aitortu behar dugu bi diskurtso motak, zibilak eta erlijiosoak, antzeko helburuak erakusten dituztela. Biek gizartearen hezkuntza dute helburu nagusia, bide ezberdinetatik bada ere, elizgizonek arima salbatzearen portaera zuzenak bultzatzen dituzte; Etxeberririk ere zuzentasuna gomendatzen du bere diskurtsoan eta apaizek bezala, sari gisa paradisia eskaintzen du, baina medikuak, besteek ez bezala, gizakiaren probetxua mundu honetako bizitzan zehar bilatzen du.

Etxeberriren proposamenak guztiz didaktikoak dira. Didaktikotasuna beti ere Etxeberriren lanaren kezka nagusia izan zen: bere obra osoaren ezaugarri nabarmena gizartearen hezkuntza izan zen. Latindar gramatika idazterakoan, hiztegia proposatzerakoan, Biltzarrari bidalitako gomendio gutunean, gazteriari zuzendutako diskurtso honetan, Etxeberriren ardura gizarte kulto bat osatzea izan zen.

Gazteriaren aldeko Etxeberriren diskurtsoa XVIII. mendeko euskal oratoria zibilaren erakusle inportantea da. Egia da, diskurtso erlijiosoaren nagusitasunarekin alderatuz, xumea izan daitekeela, baina bere azterketa erabat garrantzitsua iruditzen zaigu, ahoskatua edo irakurria izateko diskurtsoa izanez, euskal oratoria ezagutzeko oinarritzko tresnatzat har baitezakegu. Ildo beretik jarraituz baieztatu daiteke Etxeberriren diskurtsoa langai paregabea dela tradizio klasikoaren eragina euskal kulturaren eta pentsamenduan aztertzeko.

Etxeberriren diskurtsoa Euskal Herrian tradizio klasikoaren transmisioaren erakusle bat den aldetik interesatzen zaigu. Gainera, aipatu dugunez, ez ohiko adibide bat da, zibila delako eta ez erlijiosoak. Jakinaenez, Antzinate Berantiarretik, kristauak neurri handi batean tradizio klasikoa bereganatu zuten eta beren helburuetara moldatu. Klasikotasuna gizartearen beste ardatz batzuetan ere zabaldu zen arren, Elizak monopolizatu zituen tradizio horren erabilera eta transmisioa. Horrenbestean, Euskal Herria ez da horretan ezberdina, Europako beste herri askotan bezala, tradizio klasikoaren giltza elizgizonen eskuartean zegoen. Hala ere, gizarte zibilak ere tradizio klasiko hori erabiltzen jakin zuen eta bere transmisioari laguntzen kasu ugarritan.

Lan honetan aztertuko dugu Etxeberriren klasikotasunaren funtzio transmititzailer hori euskal gazteriari zuzendutako diskurtsoaren bidez. Horretarako, batetik, garai horretan tradizio klasikoaren ezagupen mailak ikertuko ditugu eta, bestetik, aztertuko ditugu Sarakoak pertsuasiorako erabili zituen tresna erretorikoak. Halaber, Axularren eraginaren garrantzia ikusiko dugu eta, orokorrean, Sarako medikuaren garrantzia Euskal Herriko tradizio klasikoaren transmisioaren historia laburrean.

Erabilitako Argitalpena

Gure aztergaia, aurreratu dugun bezala, Etxeberriren eskuizkribuetarik lehenengo liburukiaren barruan egongo zatekeen ataletako bat da, *Euskal Herriko gazteriari* izenburua duena, hain zuzen.

Aztergai dugun eskuizkribu zatia, Mitxelenak berrargitaratu zuen Egan aldizkarian 1965 urtean. Mitxelenak zati hori argitaratzea merezi zuela irudituko zitzaion, ziuraski, diktadurako garai beltz haietan, Etxeberriren diskurtsoak oraindik balio-indarra handia zuelako, horrelaxe baitio errenteriarrek: *ez dela muga txarra ikasgosea geitzen eta larritzen asi zaigun une honetan, Etxeberri'ren itzak, zeuden zeudenean idazkera aldatzarekin, onera ekartzea, ausnaur egin dezagun apurtxo bat zertan giñan, aitzin gidari aren denboran, eta zertan geran egungo egunean*. Azken finean, Mitxelenak, 1965. urteko testuinguru sozial eta politikoa, Etxeberriren diskurtsoaren balio retorikoa aprobetxatu nahi du oraindik orain. Beraz, errenteriarra konturatuta zegoen, dudarik gabe, guk azpimarratu nahi dugun diskurtsoaren balioaz, hain zuzen.

Baina, Mitxelenak hori idatzi zuenetik euskarak aurrera egin du, zorionez, eta gaur egun Etxeberriren hitzetara ikerkuntza asmo soilez hurbil gaitzke. Dena den, Mitxelenaren hitzak beti bezala, merezi du ekartzea, sakonki aztertu gabe, Etxeberriren hainbat ezaugarriren berri, azkar batean, ematen dizkigulako: Mitxelenak ongi dio Etxeberri ez dela, bere obra XVIII. mendeko lehenengo herenean idatzi bazuen ere, XVIII. mendeko gizona, baizik eta XVII.koa.

Etxeberri XVII. mendeko gizona da bere pentsaera eta heziketa ideologikoak mende horretakoak direlako, eta bere publiko mentalitatez mende horretakoa gehiago delako mende berrikoa baino. Ez ditu, beraz, XVIII. mendeko haize berriak astindu eta politika eta erlijio gaietan bere garaiko ortodoxia irmoenaren jarraitzaile sinesduna da. Beste arlo bati gagozkiola, Mitxelenak asmatzen du, baita ere, Axularrrekiko morrontza aitortzen dionean, geroxeago, ñabardura batzuk eginez, ikusiko dugun bezala.

Etxeberriren idazki hau aztertzeko Julio de Urkijoren 1907ko argitalpena erabili dugu, 1976ko erreproduzio faksimila erabiliz.³

Urkixoren Argitalpenari buruz ohartxo batzuk egin behar dira: Urkixok euskarazko aldea bakarrik ematen du, Mitxelenak berdin egingo zuen gero; hori guztia ulergarria da, kontuan hartzen badugu Urkixoren asmoa Etxeberriren lana ezagutaraztea dela eta ez testua historiagile, ikerlari edo-ta filologoaren eskutan utzi aztergai. Horretarako, beharbada, berak argitzen digu, erreproduzio fototipografikoa erabiliko zukeen. Mitxelenak, berriz, argitaratu zuen zatiari, euskarak diktadura garaian pairatzen zuen egoera tamalgarria zela eta, egunekotasun handia atzeman zion eta euskarazko zatia nahikoa eta aski zitzaion. Aipatu behar da euskarazko zatiak, lehenago idatzi zenak, Gidor Bilbaok frogatu duenez,⁴ latineko aipamenak ere badituela eta gure lanerako, hortaz, berdin balio duela. Urkixok, esan bezala, latineko zatia eman gabe, euskarazko testu orijinala bere horretan ematen du, latineko aipuak eta guzti; hurrengo asmoa izan zen Urkixok animatu zuena: *era honetan kritikoen lana errazten da, eskuizkribua ikusi gabe*.

(3) J. Urkixok lehenengo liburuki horri Laburudiri Euskararen hatsapenak izenburua jarri zion bigarren liburukiaren eskema jarraituz, hala ere, berez, eskuizkribuak ez du liburuki honerako titulurik, lehenengo orriak falta dituelako.

(4) G. Bilbao, "Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz", Larramendiren mendeurrena, Gasteiz 1995, 176-181 orr.

Urkixok berak, argitalpenaren gainean, beste batzuen artean, hurrengoak egin zituela esaten digu: Etxeberri berak zuzendutako testua ematen du, aipu latinoak zuzenduz, Etxeberri errakuntzak egin zituenean, Vinsonen gomendioak jarraituz.

Azken honek eta latineko zatia ez emateak gure lanerako badute garrantzia. Baina uste dugu gure lanak, —tradizio klasikoaren transmisioren nondik norakoak—, aukeratutako pasarteetan oinarrituz, ez duela, horregatik, indarra galtzen. Baina egia dena da azken datu garrantzitsu hori kontuan izan gabe, gure lanak norabide okerra har zezakeela, Etxeberri egotziz, berez, Urkixoren edo Vinsonen zuzenketak direnak. Gure ustez hobe izango zen Etxeberriren latineko aipuak bere horretan utzi bali-tu Urkixok zuzenketak oharren artean emanaz. Baina gure lan honen asmoa ez da Urkixok zer egin behar zuen esatea, eta ez gara gu inor, gainera, horretarako.

Testuaren egitura eta helburua

Lehen aipatu dugunez, J. Etxeberri berak bere asmoaren berri ematen du euskal gazteriari zuzendutako diskurtso hau idaztean: *Hargatic bada nic-ere obra bau eguin nabi içatu dut; Iuventutis cotem: Gure gazteriaren çorrotz-harriçat beçala.*⁵ Berak adierazten duenez, gazteentzat zorrotz-harri bilakatu nahi du, edo beste modu batean esanda, gazteen kontzientzia astindu nahi du kultur kezka izan dezaten. Horretarako, bere ustez, hezkuntza funtsezkoa zen eta, ondorioz, jakintzaren beharra aldarrikatzen du.

Diskurtso osoa jakintzaren gorespen handi bat da, horregatik, ildo narratzaile nagusiak jakinduriaren aldeko jarrera anitzak harilkatzen ditu. Beraz, esan dezakegu, testua Etxeberri burututako jakintasunaren *elogium* bat dela. Helburua izango litza-teke euskal gazteria haztea: *Halatan beraz arroçoin luquete gure gaztec laster eguiteco ene deihadar huntara: ecen ezta munduan guiçonic jaquitea desiratcen eztuenic, ceren guztioç generalqui baitugu geure baitharicaco guticia bat jaquiteco, eta hargatic naturalqui penduratcen gara jaquintasunera, gure perfecinora beçala.*⁶

Jakintzaren erakargarritasuna arrazoitzeko Etxeberri diskurtsoa bi atal nagusitan banatzen du, batetik, jakintzaren aldekoa eta, bestetik, ezjakintasuna eta alperkeriaren kontrakoa; beraz, diskurtsoak egitura bikoitza eta kontrajarria erakusten du. Hala ere, testu osoa ikusita, esan dezakegu lau zati egin daitezkeela diskurtsoan zehar:

- I-III: Gaiaren aurkezpena
 - IV-IX: Jakinduriaren abantailak
 - X-XXIII: Ezjakintasunaren kalteak eta alperkeriaren arriskuak
 - XXIV-XXVI: Bukaera
- (Zenbakitzea J. Etxeberriren eskuizkributik hartu dugu)

Etxeberriren asmo orokorra Euskal Herriko gazteriari ikasteko adorea ematea da zati guztietan zehar. Etxeberri gazteri horren hizkuntza propioa, euskara, eta latina zubiak bezala erabili nahi ditu, Euskal Herriko gazteria jakintzako goi maila batera

(5) J. Etxeberri 23, 186 orr.

(6) J. Etxeberri 2, 175 orr.

irits zedin. Adore hori izan ondoren ikasteko borondatea azaldu behar du gazteri horrek eta baliabideak beharko zituen ikas-asmoa burutzeko. Etxeberrik egitasmo oso bat eskaintzen du, bere obraz, ikas-gose hori asetzeko baliabideak eskainiz.

Beraz, obra baino egitasmo dei genezakeen Etxeberriren lanak, euskaldunei, bereziki euskal gazteei, beren hizkuntza propioan baliabideak ematea du helburu ikas dezaten beren giza-jakintza maila goratzeko. Izan ere, euskaldun jendearen ikasketa mailaren egoera, eskola faltaz eta ez gaitasun faltaz, horrela deskribatu zigun Etxeberrik: *Ordea hunelako laguntza faltaz hambat adimendu eder, eta gai onac dohacabequi guelditzen dira mendi, eta arrocapean ehortciac, escoletan emplegatuaac izaiteko laguntzarik izan gabez, eta eguinbide hautara igaiteco bideric ez izanez.*

Etxeberrik, gure ustez, asmo pedagogiko-didaktikoa du bere egitasmo osoan eta guk aukeratutako kapituluak gazteri hori zirikatu eta bultzatu nahi du bere egitasmoaren alde ipintzeko. Egitasmo horrek, gainera, hartzaile zehatza luke, gehienbat Euskal Herriko gazteriak —gaur egun ez bezala XVIII. mendeko Euskal Herriko gazte gehienak euskaldunak ziren—. Horretarako hari zuzentzen zaio, gazteri horren ezaugarriak gorapatuz bere arreta eta gogoia bereganatzeko, eginbide horretan testu retorikoen arauak maisuki erabiliz.

Hala ere, erratuta egongo ginateteke pentsatuz gero Etxeberriren lanak hartzaile bakarra duela. Izan ere, testu hartzaileen eta testu egileen arteko harremanak korapilatsuak izaten dira, hizlariak bere testu retorikoa moldadu behar duelarik entzulegoren edo hartzailearen gaitasun retoriko pasiboaren arabera. Gure ustez, Etxeberriren lanak hartzaile anitza dauka: gazteria, asmo pedagogikoa nagusitzen delarik da, dudarik gabe, behinena, adierazi dugun bezala, hari zuzentzen dio eta deia, eta beraiekiko darabil bigarren pertsona: *orai ikhusten duzue beraz gazteac guerla hunetan bataren, eta bertzearen harmac zein diren? Orai zuen baiñhan dago hautatzea.* Gazteri hori da hartzaile zuzena Etxeberrik eskuizkribuko zati hau pentsatzean eta burutzean. Baina idazkiak badu hartzaile gehiago, hain zuzen, gazteri horren arduradun, ugazaba eta buruzagi direnak, bereziki gurasoak, asmo moralizantea nagusi delarik kasu honetan, baita ere gazteri horren arduradun politiko-sozialak, asmo deitzailea nagusi litzatekeelarik orduan, agintarien esku dago eta Etxeberriren mezua jaso eta egitasmo horrek aurrera egin dezan bitartekoak ipintzea. Esandakoa indartzeko gogora dezagun, Etxeberri bizi zela argitatu zuen idazki bakarra: Lau-urduri⁷ gomendiozco carta, edo guthuna Ustaritzeko Biltzarkideei zuzendua. Hartzaile retoriko pasibo hau dela eta esplika daitezke aipatzen diren exenpletan arte, zientzien eta hezkuntzaren babesle izan diren goi-agintarien aipua ugariak izatea. Goi-agintarien exenplu gisa erabiltzen dituenak: Erregeak, Enperadoreak, Karlomagno, eredu jakin bat ispilatzen dute, XVII. mendeko eredu: botere absolutuarena politika gaietan. Etxeberrirentzat botere antolaketa horrek ordena naturalari erantzuten dio, hori da bere sinismen politikoa eta horregatik da XVII. mendeko gizona. Ordena natural horrek indarra du maila guztietan, Axularri dedikatutako atal batean, Hatsapenetan horrela dio Etxeberrik: *Jaincoac ezarria daduca ordena general bat creaturen gobernatceco, leben-*

(7) Lapurdi izena ez zuen Etxeberrik onartzen, hitz honekin egin zitezkeen etimologi aldetiko hitz jokoak ez zituelako oso maite.

bicicoec goberna detzateten burranac, eta burranec azquenac: eta oraiño hau bera frogatcen da Philosophiaco arrozoin batez; in unoquoque rerum genere debet dari unum simpliciter tala; cer nabiden gauzetan casitu behar da bat lebena; hala nola Philosophian baita Aristoteles; Theologian, Thomas Aquinas Saindua, eta Escolaco Dotor Ainguirua; Miricuntzan, Hipocrates; Leguetan, Justiniano; Elizan Aita Saindua, Ippizpicutasunean Ippizpicua, Herriko Elizan, Errotora; Erresuman, Erregue: Prouintcian, Gobernadorea: Harmadan, generala; Erregimenduan, Coronella, eta compainian, Capitaina. Axularren buruzagitza, euskara gaietan zuritzeko testu honetan, Etxeberrik bere ideologia politiko sozialaren berri ematen digu, bere kredo politiko soziala hitz batez, eta bere hartzaile potentzial baten berri ere ematen digu, guk uste.

Baina buruzagiaren kontzientzia bezala Gurasoena ere astindu nahi du Etxeberrik eta horrela adierazten du. *Ezta ordea hau choilqui heldu haur gaztetaric baina bai burasoetarc-ere, ceinec asco orduz eta guehienean ezbatote uzten bere umei estudiantcera adin samurra dela causa: ceren iduritzen baizaje estudioac bode gabe eguinen dioela haquien naturalezari edo hazbideari, erraiten dutelarc ecen, ongui haciric, eta indarrac harturic demborarequin estudiantarico derauela, eta bitartean atsegin hartcera utci behar direla.*

Gazteak, gurasoak, buruzagi politikoak, den-denak komentzitu nahi ditu Etxeberrik bere egitasmoaren bidegarritasunazeta egokitasunaz.

Etxeberrik Escual-Herriko Gazteriari egindako dei retorikoa modu dialektikoan antolatzen du, erretorikan hain ezaguna den aurkatasunaren errekurtsoarekin: gizonak jakitea desiratzen du, jakin-nahiari, jakintasunari, enorantzia kontrajartzen zaiolarik. Erabilitako exenpletan aintzinateko jakintsuenak ugariak dira: Elizaren doktoreak, eta filosofo latinoak, nola edo hala estoizismotik hurbil daudenak eta horregatik jakintza eta ekinbidea goraitpatzen dutenak, plazerrak baino, eta tradizio kristauarekin erraz ezkontzekoak direnak, anakronismoak gaintituz. Aipatuak dira: Alexandro Severo Enperadorea,⁸ eta Seneka. Azken honen kasuaren erabilerak balio digu ongi, Etxeberriren autoreen erabilera mediatiko bat, elizatik markatutako eske-mengatik oso atxikita dagoena frogatzeko. Izan ere, Senekak esandakoa Izpiritu suntuak esandako berbera dela baieztatzen da Pigritia est nutritrix egestatis dio Senekak, eta Omnis piger in egestate est Izpiritu Suntuak. Filosofo gentilak beraz kristau tradiziotik hurbil aurkezten dizkigu Etxeberrik, datazio arazorik gabe eta kontraesanik gabe. Horretarako jakina, bi tradizioak errezen uztar daitezkeen autore latinoak darabiltza, eta ez besterik. Senekari gagozkiola gogora dezagun probidentziari buruzko bere doktrinak eta kristautasunarekin topa daitezkeen antzekotasun gehiagok Erdi Aroan, gaur egun absurdoa iruditzen bazaigu ere, Seneka kristaua ote zen kondaira bati bidea eman ziotela, Senekaren San Paulorekiko eskutitz apokrifo batzuk ere asmatzeraino iritsi zelarik.

Antzinate klasikoko autoreen eta Elizakoen arteko trataeraren desberdintasuna ageriagoan gelditzen da Seneka eta Plauto esate baterako horrela aurkezten dizkigunean: *Hau da pozoadura bat pozoin guztien pozoadurak chitcen, eta iragaiten tuena, eta bere cutsu madaricatuaz hala gorppputcetan, nola arimetan calte guebiago eraguiten duena; eta gentilek-ere handirozqui biguin izan dutena.*

(8) Marco Aurelio, ez nahasi Septimio Severorekin.

Egitura erretorikoarekin jarraituz, jakintza eta ezjakintasuna harma diferenteez baliatzen dira, etxeberriren esanera; batak nekhea eta travaillua darabil, besteak, aisia eta alferkeria eta bien artekoa gerla bat da. Euskal gazteak gerlazaleak eta gatazkazaleak direnez gogoko izango zuten simila aukeratu zuen Etxeberrik beren gogoaren jabe egiteko. Esan bezala, bi indar horien gerla gisa antolatzen du Etxeberrik, irakurleen gogozko topikoak bilatuz.

Burruka dialektiko horren berri emateko exenpla eta konparazioa erabiltzen ditu Etxeberrik: aipamen mitologikoekin egiten du Etxeberrik jakintza eta enorantziaren arteko aurkatasuna.

Etxeberrik gerlarako deia egiten dienean euskal gazteei aipamen mitologikoak erabiltzen ditu, Marte eta Minerva kontrajarriz, jainkoen izen erromatarra darabil eta ez grekoa (Ares eta Atenea) bide batez bere formazio latinzalea agerian utziz. Minerva emakumea da eta Evarekin batera emakume bakarrak dira kapitulu osoan bata jainkosa da, eta ez haragizko pertsona, ez da berez exemplum bat; Eva, jakina, pekatuaren iturria da, eta zerbait izatekotan kontradibidea litzateke.

Etxeberrik Euskal gazteria ez du deitu nahi Marteren guda hotsetara baizik eta Minervaren albora eraman nahi du. Minerva Hiria, heziketa zientzia eta gerrako jainkosa da eta Etxeberrik euskal gazteria erakarri nahi duen eremuaren isla da. Etxeberriren figura erretorikoa ezin hobeto antolaturik dago eta, bidenabar, mitologiaren ezagutzaila aparta bezala ageri zaigu. Marte eta Minerva biak dira gerraren jainkoak. Baina Marteren eta Minervaren gerrak diferentek dira eta XVIII. mendeko euskal gazteek idazkia irakurtzean hasieran pentsatuko zutenaren kontra, Etxeberrik ez ditu erakarri nahi Marteren gerra hots izugarrietara, baizik eta Minervaren gerra eztira, enorantziaren kontra burutzen denera, Minerva zientzia eta hezkuntzaren jainkosa baita.

Aintzinateko pertsonaia mitologiko eta jainkoen artean Apolo ere aipatzen du Etxeberrik, Luis Errege Handia zerutik bidalitako Apolo hura zela baieztatuz. Mitologiaren erabilera diferentea da hemen, eta Etxeberriberen marko soziopolitikoaren berri ederki ematen digu. Etxeberrirentzat hezkuntzaren babesleak, enperadoreak eta erregeak dira, hauek baitira arta handiarekin distirazi baitiote zientzia eta letra suerteguztiei. Luis Erregea eta Apolo erkatzea ez da, hala ere, Etxeberriren asmakuntza edo meritu retorikoa. Apolo jainko grekoa zena, baina erromatarren artean prediku handia izan zuena, Ordenaren eta Zuzentzaren jainkoa zen, baita ere Ederra eta Artena (bereziki musikarena). Geroragoko garaietan Eguzkiaren jainko gisa izan zen gurtua. Luis erregea, berriz, dakigun bezala, Eguzki erregea zen. Versailles jauregiak adierazten duen bezala Eguzki erregeari Apolo gisa irudikatua izatea gustatzen zitzaion. Beraz, Etxeberrik garaiko simila jarraitzen du, Errege hil berriaren artezaletasuna eta zientziazaleatasuna gorai patuz. Frantziako errege edo enperadoreen etsenplua ez du Etxeberrik bere garaikideetara mugatzen, Karlo Magno ere aipatzen baitu. *Carlo Magno Gure enperadore handi haric eman zuen ezagutzera letrentzat zuen onherizkoa...iccusirik bada, eta ongui frogaturic jaquintasunaren, eta letren effetuak, ezarri cituen Parisko univirsitqtea, Paviacoa, Boloniacia, eta bettce hainitz lekbutacoak.*

Agintari eredu hori da Etxeberriren gogoko, Luis Erregeren kasuan, bere erregeztan zehar, besteak beste, honelako kultur eginbideak burutu ziren: Richelieuk fundatu zuen Académie Francaiseri erret babesa eman zion, Académie des Sciences

fundatu zuen, baita ere, Acadèmie des Mèdailles, Inscriptiòn et Belles Lettres, Acadèmie de Musique eta de Peinture, La Bibliotheque Royale, etab.

Enperadoreen artean Alexandro Severoren adibidea ematen du. Eskola estoikotik hurbil legokeena eta zientzietara eta letretara hagitzen emana, Lanpridinioren esanetan eta Etxeberrik dioenez artha handiarekin bilhatzen ohi zituela kausi ahal zitezen muthilkorik izpirituz agudoenak eta gairik hoberenak eskoletara eta unibersitatara igortzeko eta berak gastatzeko behar zuten guztia emaiten zeraularikan.

Pertsonaia hauek guztiak komunean dituzten ezaugarriak hauek dira: eredu monarkikoaren eredu dira, botere absolutoarenekin ordezkaritza aski ezagunak eta arma gizon handiak, baita ere Mezenas handiak izandakoak omen ziren denak.

Tradizio klasikoaren transmisioaren mailak

a) Autoreen ezagutza

Esan dugunez, Etxeberrik bere diskurtsoan autore klasikoaren aipamenak eta elizgizonen hitzen gogorapenak nahasten zituen. Xedea oso zehatza zen, Joannes Etxeberrik bere diskurtsoaren arrazonamendu ugariak indartzeko Antzinateko autoreen *sententiae* edo aipamenak erabiltzen ditu. Autore klasikoaren erabilpen hau ohikoa zen bere garaian, edozein argudioren aurrean hartzaileen onespena eskuratzeko askoz ere ziurragoa zen antzinako iturria aipatzea. Aldi berean, ideien ontasunaren berme bat zen eta egilearentzat babes bat ere izaten zen. Horrela, klasikoaren itzalpean kokatzean, botatzen ziren ideia guztiak ez zuten berrizalek joak izateko arriskurik. Elizen aiten esaldiek eta pentsamenduek funtzio berbera erakusten dute, gizarteari eskaintzen zitzaion zintzotasunaren marka izatea.

Gure iritziz, Antzinateko autore hauen guztien aipamenek klasikotasunaren transmisioari laguntzen zioten. Hala eta guztiz ere, zehatz behar dugu, kasu askotan izen ezberdinen azalpen soilak, Plauto, Seneka, etab. ez zuela bermatzen publikoak autore horiek ezagutuko zituenik. Garai honetan kultura guztiz elitista zen eta autore klasikoaren aipamena eta erabilera talde itxi baten ohitura izaten zen. Edozein kasutan ere, eta lehen esan dugun bezala, autoreen *sententiae* testuari indar handiagoa emateko sartzen ziren.

Sententiae hauek, erabiltzailearen ustetan, autorearen pentsamolde nagusia kondensatzen zuten. Beraz, esaldi horien bidez, publikoari idazle baten jarrera ideologikoaren isla bat eskaintzen zitzaion, gehiegi luzatu gabe. Kontuan hartu behar dugu, XVIII. mendean, alde batetik, autore konkretu baten obra osoak eskuratzeko eta irakurtzeko oso zaila zela eta bestetik, ohitura zela, autore horiek *sententiae* horien bidez ezagutzea, eta ez irakurketa osoen bidez. Esaten ari gara tradizio klasikoaren transmisioa eta, aldi berean, antzinateko autoreen pentsamoldearena guztiz partziala eta selektiboa zela. Ondorioa da, jakina, autore bakoitza irudi topiko baten bidez ezagutua izaten zela.

Esan dezakegu baliogarriena autorearen izenak hartzaileengan zuen efektua zela, errekonozimenduaren efektua, hain zuzen. Publikoak, obra ezagutu ez arren, autorearen izena eta autoreari lotuta zegoen *sententia* topikoa ezagutzen zituen. Berez, kultura klasikoaren ezagutza maila, publikoaren aldetik hori izaten zen, autore bat eta bere pentsamoldearen sintesia.

Errekonozimendu sistema honen funtzionamendua bermatuta zegoen Etxeberriren kasuan berak erabiltzen zuen Antzinateko autore kopurua oso murrizta baitzen. Honez gain, gure medikuaren eredia ez da berezia, garai horretako elizgizonen sermoiak ere aztertzen baditugu, Etxeberrirek aipatutako autore berberak aurkitzen ditugu diskurtso askotan. Sarakoaren zerrenda ez da luzea: Kasiodoro, Horazio, Plauto, Juan Crisostomo, Seneka, Katon eta Plutarko.

Zerrenda hau aztertu ondoren, ikusten dena da, Etxeberriren autore klasikoen selekzioa txikia baina anitza dela. Adibidez, gaur egungo ikertzaileentzat Horazio poesiaren irudia da, Plauto, komediarena, Seneka, filosofiarena, eta Katon eta Plutarko moralaren zerikusia duten gaiena. Etxeberriren kasuan autore hauen erabilpena oso bestelakoa da, zeren eta berak nagusiki idazle hauen alde filosofikoa jorratzen baitu. Medikua proposamenean oinarri ideologikoa nagusitzen da eta, horregatik, autore hauek ikuspuntu filosofikotik jorratzen ditu.

Autore klasiko hauen erabilpen filosofiko hau ez da harrizkoa, nahiz eta, gure ikuspuntutik, Antzinate obren aberastasunaren galera handia dakarren. Etxeberriren ikuspuntutik, ordea, Antzinatearen balio nagusia pentsamendu filosofikoan zetzan Antzinatea bera pentsaeraren sustraia zelako. Beraz, ulergarria da, autore klasikoen aniztasunetik lotura bilatzea filosofian. Bestetik, autore klasikoen erabilpen filosofiko honek, besterik gabe, elizgizonen sermoietako eredia jarraitzen zuen, Euskal sermoigintzan, autore klasikoen erabilirera nagusiki filosofia eta moralarekin lotuta baitago. Laburbilduz esan dezakegu, Etxeberrirek tradizio klasikoa ikuspuntu filosofikoetatik bereganatzen duela, beste alderdi batzuk bazterrerara utzita. Honek, bere hezkuntza erlijiosoa islatzen du, zeren eta Elizak tradizio klasikoa onartzeko erabili zuen tresna nagusia Antzinateko filosofia kristautzea izan zen. Horri buruz esan dezakegu, nahiz eta Etxeberriren diskurtsoa zibila izan, tradizio klasikoaren erabilpenean, Elizaren eredia jarraitzen duela.

Bestalde, azpimarratu behar dugu autore klasiko hauen erabilpen berezia Etxeberriren lanean. Autore bakoitzari funtzio zehatz bat ematen dio, adibidez, Katon eta Seneka, otium-aisiaren arazoari buruz hitz egiteko, edo Plutarko, Espartari buruz iruzkinak egiteko... Gure ustez, autore klasikoak gaien arabera sailkatuta agertzen zaizkigu eta horrela beren erabilpena baldintzatuta dago. Autoreak esaldi gutxi eta zehatz baten bidez ezagunak zirenez gero, ez da harrizkoa beren pentsamolde osoaren ezagupen murriztu hau. Honen ondorioz, autore klasikoen ezagutza zatitua gertatzen zen eta transmisioa afektatua geratzen zen.

Etxeberriren lanera hurbildu diren euskal ikerlari gehienek azpimarratu dute Sarako medikuak ospe handiko jakitunen aipamenak biltzeko duen zaletasuna, baina ez dira urrutirago joan bere analisisetan, edo azalpen errazak bilatu dizkiote, Axularen eraginari egotziz, berez, garai askotako testu retorikoen ezaugarri komun bat dena.

Gidor Bilbao ikerlariak frogatu du, Etxeberriren eskuizkribua aztertuz, beste gauza batzuen artean, latineko aipamenak biltzen dituen euskarazko zatia, ezkerlatindeko latin sotileko zatia baino lehenago idatzitakoa dela.⁹ Baina inork ez du adiera-

(9) Larramendiren garaikide bat: Zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz

zi, guk dakigula, latineko aipamen horiek guztiak Etxeberriren argudioak tradizio klasikoari esker transmititzen ziren eruedetan oinarri hartzeko baliabide retorikoak direla nagusiki. Tradizio klasiko horren barruan sartu beharreko dela Antzinateko autoreen eta Elizaren doktor sailnduen exempla direlakoak. Hori horrela izatean, gure ustez askotan ukatua izan den klasikotasunaren agerpena euskal kulturaren sendetsita gelditzen da testuen frogantzarekin. Axularrek berdin egin zuen lehenago, gero Mendiburuk eta Kardaberazek egingo zuten gisan. Hori guztia egitea euskararentzat ere Europako hizkuntza nazional gehienetan egiten zena, horrelako testu motetan, egitea da, ez besterik. Euskara ere tradizio klasiko horren barruan kokatuz, eta tradizio klasikoaren transmisioan parte hartzaile izatearen kategoria emanez. Transmisio klasiko horrekin batera idazketa modu bat da transmititzen ari dena, XVI. mendean eta bereziki XVII. eta XVIII. mendeetan, retorika erlijiosoaren bidez, batez ere, sermointzian bere espresiorik behinena izango duena, baina ez bakarria Etxeberriri esker. Retorika mota hori Etxeberriren beraren hitzak erabiliz horrela defini daiteke: *ceren gauzaren hobequiago, eta clarquiago arguitara emaiteco ekhartzen diren fragantcac behin-ere ez baitira ohera, ez lucequi*. Retorika erlijioso eta bere menpeko jartzen den Etxeberriren motako retorika Klasikoan esandakoen frogabideak garrantzitsuak dira, asmo behinena irkurle-entzule-hartzaile zerbaitetaz komentzitu eta bere jokaera molde jakin batzuetara egokitzea denean. Horretarako hartzaile kolektibo horri aurkezten zaizkion esandakoren frogak adibideak edo terminologia retorikoa gordetzearren exempla eta jakintsuen aipamenak dira tresna baliagarriena. Exempla horietan fiju nahi dugu guk, tradizio klasikoa euskaraz ere, lehenago gainontzeko Europako hizkuntzetan bezala, nola transmititzen eta gordetzen den ikusteko.

b) Gaiei buruzko ezagupena

Esan dugunez, Etxeberriren diskurtsua jakintasunaren *elogium* zehatza da. Sarakokak, berak adierazten duen bezala, testuaren erakargarritasunaz kezkatua zegoen, eta bere helburua, gazteak jakinduriaren ontasunez eta erabilgarritasunaz komentzitzea zen; Ondorioz pertsuasio modu bat bezala, Etxeberririk jakintasunaren ideia eta bere beharrarena gazteei interesatzen zitzaien gai batekin lotu zuen. Horretarako medikuak topiko historiko bat erabili zuen: euskaldun jendeak gerrarekiko duen atxikimendua. Etxeberririk gerraren inguruan metafora bat eraiki zuen, guda erreala gogora ekarriz, beste guda bat proposatu zuen ezjakintasunaren kontrakoa, alegia. Gure medikuak gerraren hizkuntza erabiliz: armak, garaipena, etsipena, etab... gazteen pentsamoldera gerturatu nahi zuen, bere pertsuasioa eraginkor bihurtuz.

Benetako gerra eta kulturaren aldeko borroka bereganatze metaforiko hau iruditatzeko, Etxeberririk Antzinaroko bi jainko gogora ekartzen ditu, lehenengoa, Marte, gerraren jainkoa; bigarregoa, Minerva gerra eta jakinduriaren jainkosa. Hala eta guztiz ere, ez batak eta ez besteak ez dute testuan inolako kutsu erlijiosorik, biek ikuspegi kulturaletik hartuta baitaude eta beren aipamenak kultura klasikoaren eragina oroitzen du.

Etxeberriren klasikotasunaren transmisioaren garrantzia ordea, ez datza Antzinaroaren jainko hauen aipamenean soilik, baizik eta hauen atzean dauden kontzeptu abstraktoetan. Lehenengo esan dugunez, Etxeberririk bere metafora belikoaren arabe-

ra, gazteek jakintasunaren alde lan egiteko, honen etsai nagusiaren kontra borrokatu behar dute. Etsai hori, zalantzarik gabe, alperkeria da, hau da, Antzinateko *otium* famatua, gizartearen desegile nagusia. Jakinduriarena baino, Etxeberriek *otium*-alperkeriaren kontzeptu klasikoaren transmisioari laguntzen dio bere diskurtsoan zehar, baldartasun honen arriskuak behin eta berriro gogoratuak baitira: *ceren Alferqueriac alferra viciric dagoela eçartcen baitu ehortcia*;¹⁰ *...badirudi alferqueriac berquin dacarquen içurriaren contraco contra-poçoina...*¹¹ Gainera, alferkeria gaitzesteko Etxeberri katonen hitzez baliatzen da: *asqui da alfer içaitea gaizquin içaiteco, Catonec dioen beçala...*;¹² eta Senekarenak ere: *Alferqueria da pobreciaren unbidea eta haz-ama, dio Senecac...*¹³ Autore hauen aukera oso esanguratsua da jakina baita Antzinarotik bi pentsalariak *otium*-en kontrako bozeramale nagusiak kontsideratuak izan direlako eta akats honen arriskuak aipatzen zirenean, Katon eta Seneka azaltzen ziren gehienetan iturri ideolojiko moduan. Honez gain, berriro gogoratu behar dugu Etxeberriki biak filosofo bezala tratatzen dituela eta horregatik bere diskurtsoan erabiltzen dituela. Bi erromatar hauen hausnarketak *otium*-ari buruz alde filosofikotik hartuta daude, bere diskurtsoaren justifikazioa filosofian baitago.

Pentsamolde klasikoaren arabera, *otium* edo alferkeriak gizartearen desegile nagusia izaten zen, *bellica uirtus* ukatzen baitzuen. Antzinaroko idazle eta pentsalari gehienek gazteek gerra gustokoa zutela adierazten digute —Etxeberriek egiten duen modu berebean—,¹⁴ eta horregatik, gizartearen dinamizatzailerak ziren; baina, gizarte horrek *otium*-en ohitura bereganatzen zuenean, bere eragina kaltegarritzat jotzen zuen etorkizuneko garapenerako, jendearen artera alferkeria ekartzen baitzuen.¹⁵ Etxeberriek hastapen berbera erabiltzen du, euskal gazteen gerrarako prestutasuna miresten du, baina aldi berean alferkeriaren arriskua beldurgarria iruditzen zaio.¹⁶ Berez, gazteen etsai handitzat jotzen du. Katonen eta Senekaren laguntzak argudio honetarako goian aipatutako klasikoen funtzioa ekartzen digu gogora, irakurleak edo entzulegoak autore bakoitzak pentsamolde berezi batekin identifikatzen duela eta identifikazio hori *sententia* zehatz baten bidez, behin eta berriro errepikatua eta transmititua dela.

Otium-ekin batera, tradizio klasikoaren beste gai nagusi bat azaltzen zaigu Etxeberriren diskurtsoan, basakeriarena, hain zuzen ere. Alferkeria gaitzesteko Sarakoak barbaroen munduan sartzen du, oker bat bezala: *hau da gauça bat den barbaroric salbayenac biguin duena, eta naturaleçaren legue guztien contracoa...*¹⁷ Barbaroa tradizio klasikoaren arabera zibilizaziotik kanpo dagoena da eta Etxeberriek alienazioa adierazteko erabiltzen du. Beraz, alperkeriak kulturaren munduko atek ixten ditu eta barbaroen espazioan uzten ditu gazteak. Leku hori, Etxeberriek berak dioenez, mendia eta

(10) J. Etxeberri 16, 183 orr.

(11) J. Etxeberri 18, 184 orr.

(12) J. Etxeberri 22, 185 orr.

(13) J. Etxeberri 17, 183 orr.

(14) J. Etxeberri 1, 175 orr.

(15) J. M. André, *L'otium dans la vie morale et intellectuelle romaine des origines à l'époque augustéenne*, Paris 1966.

(16) J. Etxeberri 16-22, 179-188 orr.

(17) J. Etxeberri 16, 183 orr.

basoa da, betidanik barbaroen bizilekua, zibilizatuena hiria baita. Horrenbestez, alferkeriak basatiak bilatzen ditu gazteak eta hauek horien modura bizi dira, basoan: *..eta gai onac dobacabequi guelditcen dira mendi, eta arrocapean ebortciac...*¹⁸

Pertsuasioaren elementuak

Oratoriaren oinarrizko hastapenak hizlariaren gaitasun pertsuasiboa erakustea eskatzen du. Antzinetatik diskurtsoegileen artean komenzimendurako tresna nagusia beti exemplum-etsenplua izan zen. Berez, etsenpluak gehienetan pertsona famatu baten esperientzia bat islatzen zuen eta bere funtzioa, hizlariaren argudio nagusia indartzea zen. Modu honetan, hartzaileak teoriarekin baino, adibide praktikoaren bidez, diskurtsoegilearen pentsamoldea bereganatzen zuen. Azken honen oinarrizko asmoa beti ere publikoaren aemulatioarako gogoia astintzea zen eta gizon ospetsuek burututako ekintza zintzoak imitatzearen gogo sozialaz baliatzen zen.

Imitatio eta aemulatioaren joko hau funtsezkoa zen hizlari eta hartzailearen arteko harremanetan. Etsenplua Etxeberriren garaiko didaktika sozialaren atal nagusi bat dugu, eta gure medikua horretaz baliatzen da bere diskurtsoan gazteak komenzitzeko jakintasunaren ontasunaz. Bestetik, publikoa ohituta zegoen diskurtso tipo mota horretara, elizgizonen sermoiak etsenpluz beteak baitzeuden, gehienak Bibliatik ateratakoak, baina baita ere Antzinate klasikotik, bai paganotik, bai kristautik. Apai-zek, etsenpluen bidez, esperientziaren bidez, ontasuna eta gaiztotasunaren ondorio txar eta onak erakusten zizkieten parrokiari. Etxeberri bere aldetik eredu bera erabiltzen du eta etsenplua funtsezko tresna da bere diskurtsoaren pertsuasioaren argudioak sendortzeko.

Etsenplua bera figura erretorikoa dugu, lehen aipatu dugunez, diskurtsoaren funtsezko tresna Antzinarotik. Etxeberriren kasuan ere pentsa daiteke bere erabilpena tradizio klasikoaren transmisioaren aztarna bat dela eta hala da, dudarik gabe, baina etsenplua bera baino bere mamia da garrantzitsuagoa klasikotasunaren transmisiorako, gehienetan etsenplu horiek Grezia eta Erromako historiatic ateratakoak baitziren. Testuingururik gabe, bada ere, ezagupen historikoaren maila bat zabaltzen zen publikoaren artean Etxeberriren diskurtsoaren bidez, testuan azaltzen diren istorioak gogoratuak baitziren.

Imitazio eta emulazioaren nahi horiek diskurtsoak hartzailearen gainean produzitako ondorioa dugu. Hizlariak, berriz, bere testuan efektu hori lortzeko bi tresnez baliatzen zen, lehenengoa aipatutako etsenpluez, eta bigarrenagoa, comparatio-konparaketaren erabilpenez; Biak, Etxeberriren diskurtsoan aztertuko ditugu:

a) Konparaketak

Etxeberri bere diskurtsoan hiru konparaketa nagusi erabiltzen ditu, gehienetan pentsamendu abstraktoei errealitate kutsu bat emateko. Zentzu batean ere kontsidera daiteke konparaketa horiek, errealitatearen metaforak direla.

(18) J. Etxeberri 8, 178 orr.

Esan dugunez, Etxeberriren diskurtsoaren gai nagusia gazteen artean ikasgogoia sortzera bideratuta dago. Dena den, eta lehenago ere aztertu dugunez, medikuaren testuaren egitura kontraposizioan oinarrituta egotean, jakintasunaren kontrakoak, ezjakintasunak jakintzak beste garrantzi du testuan zehar. Beraz, jakintasuna eta ezjakintasunaren alde on eta txarrak jendeari azaltzeko, Etxeberri konparaketa metaforikoak erabiltzen ditu eta horrela, adibide hauek ditugu:

Testuan azaltzen den lehenengo etsenplu metaforikoan jakintza altxor gisa azaltzen da. Honetan, jakintza bitxi ezberdinekin konparatua azaltzen zaigu:

*Halatan beraz erran behar da jaquintasuna dela Guizonaren perla, jujusa eta diamant preciatua...*¹⁹

Etxeberrikerak esaten digun bezala, bere konparaketa ez da orijinala, Godartek latinez burututako bertso batzuetatik ateratakoa baita:

*Thesauros superat divitis Indiae,
Et, quas oceanus condit opes sinu
Veri perpetuis fulgide dotibus
majestas sapientiae*²⁰

Konparaketa positibo hau diskurtsoaren hasieran azaltzen zaigu, Etxeberri jakintzaren probetxua laudatzen ari denean. Testuaren bigarren zatian, non medikuak ezjakintasunaren arriskuak aztertzen dituen bestelako konparaketa edo metafora negatiboak ematen ditu:

Joannes Etxeberri medikua izanez, ez da harritzekoa ezjakintasuna gaixotasun batekin konparatzea:

*Sukhar becticcaren contua du...*²¹

Konparazioa baino lehen, eta lehenengo kasuan gertatzen zen bezala, zatiaren hasieran autore ezezagun baten latinezko *sententia* batek indartzen du gaixotasunaren metafora:

*Error in principio levis, in fine gravissimus*²²

Azkeneko konparaketak ezjakintasuna pozoinarekin alderatzen du, eta berriro lehen bezala Etxeberriker gorputzaren gaitzekin harremanetan jartzen du:

*Hau da poçoadura bat poçoain guztien poçoadurac chitcen....*²³

Idea hau indartzeko, segituan Plautoren epigramen artetik ateratako hausnarke-ta bat dugu:

*Pestis est mortalibus ignavia...*²⁴

(19) J. Etxeberri 4, 176 orr.

(20) Ibid.

(21) J. Etxeberri 12, 180 orr.

(22) Ibid.

(23) J. Etxeberri 16, 183 orr.

(24) Ibid.

Etxeberrik bere konparaketetarako gustua dauka medikuntzako hainbat gaixotasun eta sintomarekin gertatzen direnak aipatzeko: sukarrarekin gertaturikoa eta hau- rrei estudiora ez ematera ohitzearekin gertaturikoa biekin gertzatzen da berdin, bati kaso ez egiteak heriotzera darama besteari betiko alferkeriara, beti ere denbora zeino erremedioak eman gabez. Eritasunekin gertaturikoak ez daude, hala ere, zientifikoki trataturik eta edozein kasutan, mirari erlijiosoen aldean ez dago balio duen botika- rik, Etxeberri, edozeren aurretik fededuna da, fedean hazita. Eskritura sainduetako aipamenak eta doktor sainduen esanak eta eskritura sainduetatik ateratako parabolak dira, idazkian gehienak. Are aipamen laikoek ere izaten dute askotan ondoan, antze- ko aipamen erlijiosoa, tradizio klasikoa eta tradizio erlijiosoa elkarren eskutik doa- zela, Etxeberriren diskurtso osoan, bigarrenak pribilejiozko tokia hartzen duelarik. Ezin zitekeen bestela gertatu kontuan izanik zein den Etxeberriren entzulegoaren edo hartzailearen gaitasun retoriko pasiboa.

Entzulegoaren gaitasun retoriko pasibo hori zein den kontuan hartuz, beraz, lan- tzen ari den retorika motan oso erabilia den beste errekurso bat ere darabil Etxebe- rrik: naturatik edo bizitza praktikotik ateratako etsenpluak alegia. Erleen eta Txinaurrien enxenpluak esate baterako edo esaten duenean: zamaria gazte deino haz- ten dela, eta zuhaitza ttipi deino birlandatzen.

Beste errekurso bat da autore klasikoetatik ateratako maxima arrunta, esaera zaharren kutsua dutenak, eta Etxeberrik, Axularrek bezala euskara polit eta senadun batean ematen dituenak: *Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu latinez* horrela itzultzen du Etxeberrik, eltzeak berrian hartzen duen usaina edo kutsua edu- kitzen duela. Itzulpen moduan edo teknikan egia da Etxeberrik asko duela Axula- rrengandik. Baina oraingon ere, eragin zuzen bat izan beharrean, lantzen ari den retorika motaren ezaugarri komuna da ezeren aurretik. Itzultzeko modu hori Grana- daren aholkuen jarraibideak dira. Patxi Salaberriak Axularren argumentazioa lantze- an horren berri eman digu Axularrei dagokiola²⁵ eta Granadak irakatsita zeukan bi gizon mota daudela eta bakoitzari frogatzeko modu desberdina dagokio, bere prefe- rentzietan oinarrituz, gizon motetako bati arrazoitze analogikoa, eta prozedura posi- tibo dagozkio, fedearen iturriak, tradizioa eta liburu santuetan jasota daudenak dira gizon mota batentzat argumentu onenak, baita ere naturako adibideak. Gizon mota hau da Axularrek eta Etxeberrik begia bota diotena, euskaldun jendea, praktikoa da Axularren eta Etxeberriren esanera.

Konparaketa hauek guztiak Etxeberriren diskurtsoaren egituraren adibide batzuk besterik ez dira. Argi dago, gure medikuarentzat, aldaraketa bakoitza arrazonamen- du bat dela, hau da argudio bat bere pentsamoldea azalarazteko, eta horregatik, bere proposamenak indartzeko latinaren *sententiae* edo bertsoak erabiltzen ditu. Beraz Etxeberri, latinaren oihartzunaz baliatzen da bere ideiei autoritatea emateko. Latina ezagutzea ez da beharrezkoa publikoarentzat, baina hizkuntza horren doinuak dis- kurtsuan zehar publikoaren onarpena bultzatu behar du. Hori da latinaren funtzio nagusia Etxeberriren testuan.

(25) P. Salaberri, "Axularren aribide erretoriko-argumentatzaileaz", *Egan* 1999,1,2. 45 orr.

Esan dugunez, hizlariak latinarekin lortu nahi zuen efektu honek ez zuen inplikatzen hizkuntzaren ezagupena entzulegoan aldetik. Beharbada horregatik, *sententia* bakoitzaren atzean Etxeberri itzulpen zehatza ematen du: *Aetas ex haedo asperum facit hircum. Plaut lib. 1. Epigram. Adinac bitinatic eguiten du Akher urrunduna.*²⁶

Grekeraren arrastorik ez dago Etxeberriren testuan, Plutarkoren testu bat aipatzen den arren.²⁷ Dena dela, jokabide hau euskal tradizio klasikoaren transmisioaren ezaugarrietariko bat dugu, latina grekeraren gainean nagusitzen baita. Arrazoa argia da, latina Elizaren hizkuntza zen eta XVII. eta XVIII. mendeetan klasikotasunaren zaindaria handienak elizgizonak ziren. Hezkuntza ere bere eskuetan zegoen eta Etxeberri jasotako kultura hizkuntza honen bidez izan zen. Honez gain, ez dugu ahaztu behar Etxeberri garrantzi handia ematen ziola latinari, gramatika bat idazteraino.

b) *Exempla*-etsenpluak

Etxeberri Pertsuasiorako erabilitako bigarren tresna *exemplum*-etsenplua da. Medikua berak hitz hori aipatzen du bere diskurtsoaren asmo zirikatzailea adierazteko eta gazteen gogoan astintzeko: *Baldin Euscual-berrico gaztec ongui har baleçate gogoa an Espiritu Sainduaren abisu miragarri hau, eta ausnar eguin baleçate erlen eta chinaurrien exempluen gainean...*²⁸ Egia esateko Etxeberriren diskurtso osoa mota askotako etsenpluez josita dago. Dakigunez, etsenplua bera tradizio klasikoaren funtsezko tresna bat ohi zen; Antzinarotik, hitzaldi guztiek beren hari nagusiaren jarraibiderako gertakizunen esperientziak jasotzen zituzten. Esperientzia horiek historikoak izan ala ez, gizartearentzat portaeren adibide bilakatzen ziren. Zentzu batean, *exempla* horiek gizartearen hezkuntzarako erabiltzen ziren, eta beren didaktikotasunak bizitzaren arlo guztietarako balio zuen, politikarako, erlijiorako, etab.

Mendeetan zehar diskurtsoaren eredu hori behin eta berriro kopiatu zen egokientzat jotzen baitzen. Dena dela, lan honetarako interegarriena, zalantzarik gabe, tradizio klasikoaren transmisiorako eredu horren eragina da, zeren eta askotan, ereduarekin batera istorio berberak eta pertsonaien anekdotak ere transmititzen ziren. Modu honetan, Antzinatearen historia orokorrean ezagutzen ez zen arren, mundu horren irudi zehatz batzuk eta gertakizun ospetsu batzuk ezagutarazten ziren. Jazoera horiek Antzinatearen irudi zehatz bat transmititzen zuten, partziala eta interesatua, baina transmisioa, azken finean.

Etxeberri klasikotasunaren transmisioaren jarraitzailea dugu jakintzaren aldeko bere diskurtsoan, etsenpluak eredu klasikoaren arabera erabiltzen baititu eta berak ikasitako Antzinaroko istorioak bere testuan errepikatzen baititu. Beharbada entzulegoak medikuak erabilitako etsenplu nagusi horiek ezagutzen zituen iadanik, transmititzen zen etsenpluen kopurua oso murrizta baitzen.

Euskal Herriko gazteriar bideratutako diskurtsoan Etxeberri lau etsenplu nagusi erabiltzen ditu beste horrenbeste protagonistarekin, Karlohandia erregea, Alexandro Severo enperadore erromatarra, Frantziako errege Luis XIV. edo Eguzki Erregea,

(26) J. Etxeberri 14, 182 orr.

(27) J. Etxeberri, 22, 186 orr.

(28) J. Etxeberri 20, 185 orr.

eta Greziako lazedemonioak. Ohikoa denez, etsenplu bakoitzak pertsonaia baten esperientzia zintzoa edo gertakizun ospetsu eta eredugarri bat jasotzen du. Baina orokorrean lau etsenplu hauek bere eginkizunaren arabera testu barnean bi taldetan bana daitezke: hiru erregeen istorioak ikasketaren probetxuaren adierazleak dira, lazedemonioek, berriz alperkeriaren kalteak erakusten dituzte. Beraz, bi taldeen betebeharrak zatitua dago diskurtsoaren barneko egitura sortuz: zati bat jakintasunaren alde eta bestea alperkeriaren kontra.

Esan dugunez, jakinduriaren aldeko etsenplu nagusia hiru erregeena dugu. Lehenengo eta behin esan behar dugu, Etxeberri ez dela kezkatzen errege bakoitzaren kronologiaz, lehehengo azaltzen zaigu Karlohandia, gero Alexandro Severo eta azkenean Luis XIV. Honek adierazten digu etsenpluaren funtzioa ez dela zuzentasun historikoa gordetzea edo kronologia egokia erabiltzea, baizik eta portaera edo esperientzia zehatz baten eredu bilakatzea. Bestalde, etsenplu hauek ez dute inolako zehaztapen kronologikoa, beraz hartzaileek ez dakite zein garaitakoak diren, baina, esan dugunez, horrek ez dauka inongo garrantzia etsenpluak bere funtzio didaktikoa bete dezan.

Orokorrean, Etxeberriren helburua jakintzaren alde gizasemeek egiteak, hots estudiora emanak izateak, zein etekin dakarren entzulegoari erakustea da. Horretarako, bere gizarteko arrakastaren ereduak erabiltzen ditu, erregeak eta enperadoreak hain zuzen ere, inor ez dago, XVIII. mendearen hasieran, erregearen gainetik: *Artha bera içatu dute baintz bertce Emperadorec, eta Erregueec...*²⁹ Orduan, Etxeberririk ere bere gizartearen jerarkia soziala islatzen du. Honez gain, hirutatik bi Frantziako erregeak dira; hori ez da harriztekoa gure medikuaren jatorria kontuan hartzen badugu. Deigarriagoak dira beharbada Etxeberririk erregeei zuzentzen dizkien *elogia*, Eguzki Erregeari batez ere, zeina Apolo jainko paganoarekin konparatzen baitu: *Luis Gure Erregue handiac (ceinaren arima Jaincoac lorian duela), bere Erresumetan handirozqui eta artha handirequin distiaraci diote ciencia, eta letra suerte guztiei, bere demboran, halaco guisaz non erran baiteçaquet ausartqui, hau cela cerutic igorririccaco Apollo...*³⁰ Edozein kasutan ere, konparaketa hau errege eta jainkoaren artean, ez da Etxeberriren asmakizuna, ezaguna da errege berak gustukoa zuela botere joko hori.

Hiru errege hauen aukeraketa Etxeberriren aldetik ez da nolana hikoia, oso zehatza baizik. Medikuek berak diskurtsoaren hasieran adierazten digu bere hitzak ondo hausnartuak izan direla: *Gogoetan nengoelarican egun batez...*³¹ Karlohandiak, Alexandro Severok eta Luis XIV-k Etxeberriren ustez ezaugarri komuna dute erregeak izateaz aparte, hirurak armagizon eta letren babestaileak izan dira. Gogoratu behar dugu diskurtsoaren hasieran Etxeberririk euskal gazteek gerra oso gustukoa dutela esaten duela. Sarakoak errege hauen eredu proposatzean gerra eta jakinduria elkartuak egon daitezkeela erakutsi nahi du eta bi jarduerak ez direla kontrajarriak. Gerraz kezkatzeak ez luke alde batera utzi behar kulturaren interesa.

Pentsatu beharrekoa da orokorrean hiru erregeak ezagunak zirela Etxeberriren garaian beren garaipen militarrengatik eta beren babespen kulturalengatik. Karlo-

(29) J. Etxeberri 9, 178 orr.

(30) Ibid.

(31) J. Etxeberri 1, 175 orr.

handiak frankoen erresuma handitu zuen eta, aldi berean, berpizkunde karolingiarren bultzatzaile nagusia izan zen. Alexandro Severo, beste aldetik, Erromako Inperioa zaintzeaz gain kulturari eta hezkuntzari garrantzi handia eman zien, eskola berriak bultzatuz eta eraikiz. Azkenik, gerraren bidez Eguzki Erregeak Frantziaren handitasunera egindako ekarpena onetsia eta goraiatua zen, Etxeberri testuan sarzzen duen Apolorekiko komparatioren funtzioa letren babestailearen titulua emateko izango litzateke, Apolo Antzinatean kulturaren jainkoa zen eta. Beraz, etsenpluaren ulerkuntza egokiak oinarrizko kultura klasiko bat eskatzen du.

Etxeberri proposatzen dituen Antzinateko ereduak kulturaren zabalkundearekin lotuta zeuden. Lehen esan dugunez, autore klasikoek erabilpena nagusiki alde filosofikotik egiten zen, beraz ez da harritzekoa, Antzinatearen irudi positiboa hezkuntzarekin eta kulturarekin lotuta egotea. Honez gain, hiru errege hauen tratamendu literarioa ikusita, susma dezakegu Etxeberriren iturriak, batez ere Karlohandiaren etsenpluaren kasuan zeintzuk diren. Zalantzarik gabe, errege hauen laudazko biografiak irakurri zituen Sarakoak, zeren eta pertsonaia hauen irudia garbia eta erabat positiboa da, areago Karlomagnoaren kasuan, enperadore honen bertuteen artean autoritatearena aipatzen da: *ecen egundaino ezta ičan Capitainic hobequiago obeditua ičan denic...*³² Karlohandiaren kezka nagusia obediencia izatea, Eginhardok idatzitako biografiaren oinarrizko ezaugarri bat da.³³ Beraz, ez litzateke harrigarria izango Etxeberri biografia hori ezagutzea, jakinez gero, gainera zabalduena eta ezagunena bera zela, batez ere.

Lazedemonioen etsenpluak, bestetik, alferkeriaren kontrako ereduak erakusten digu. Hala eta guztiz ere, herri honen istorioa adibide positibotzat jotzen du Etxeberri. Katon eta Senekaren kasuan bezala, *otium*-aisiaren arriskuak gaitzesteko, Sarakoak Plutarkoren hausnarketa ere aipatzen du eta espartiarren adibidea kontatzen du: *Plutar. In Aphontem. Eguin da gure gende gazteaz, hemendic harat eztute ičanen iharduquitceco paradaric, eta-ez gathazcatceco etsairic ere.*³⁴ Etxeberri zati honetan kontatzen diguna oso interesgarria da, zeren eta hitz horietan lehen aipatu dugun *bellica uirtus*-en mantenimenduaren arazoa erakusten baitigu. Sarakoak honen bidez azaltzera ematen du beti akuilu bat beharrezkoa dela kulturaren interesa zuzpertzeko. *Bellica uirtus*-bertute militarra eta *otium*-aisiaren arteko enfrentamendua, pentsamolde klasikoaren funtsezko jokabide kontrajarria topikoa izaten da, eta ez da harritzekoa Etxeberriren diskurtsoan agertzea.

Bestalde, alferkeriaren kontrako borroka hau ez da bakarrik gure medikuaren pentsamoldean azaltzen, egia esateko garaiko sermoilari gehienek testuetan kezka nagusienetariko bat da, kasu askotan ere, tradizio klasikoaren hitzetan oinarritzen delarik.

Axularrekiko morrontzaren auzia

Ez genuke lan hau bukatu nahi Etxeberri bigarren plano batean uzteko askotan aitzakia gisa funtzionatu duen auzi bat jorratu gabe, lan honen hasieran esaten

(32) J. Etxeberri 5, 177 orr.

(33) L. Halphen ed, Eginhard, *Vie de Charlemagne*, Paris 1959.

(34) J. Etxeberri 23, 186 orr.

genuen moduan. Baina, arrazoa hori izanik edo beste bat, azken finean, ezin daiteke aipatu gabe utzi Etxeberriren idazkera, eta estiloan marra sakonak utzi dituen autore bat aipatu gabe: Axular. Etxeberriren Axularrekiko zorra handia da, Mitxelena berak dioen bezela: *Axularren ondokoa eta imitatzailea izan zen ura, Baiña Axularren indarrrik eta berezitasunik ez zuena*. Etxeberririk berak guztiz onartua da kontu hau. Euskara gaietan, erabilitako euskararen eta idazkeraren, Axularren idazkera nahi du eta Axularren estiloaren jarraitzailea da. Argi dagoena da Axularren liburuaren eragina handia dela: Ordea *balarican-ere cein gutiac diren hunen ardiesteko entsejatu eta travaillatu nabi dutenac; batzuek guerocotz utzten* dute. Argi dago hitz horiek Axularren oihartzunaren arrastoa badutela. Eta gainera hainbeste jakintsu eta pertsonaia handien artean Etxeberririk Axular bera ere sartzen du: *asko da erraitea alferra dela, bartaz edo cein-nabi gaich-takeria sinets dezagun, dio Axular zuburrak*.

Axularrekiko antzekotasun horrek eramatan du asko aipamen latinoen azalpena bide horretatik azaltzera, era honetan dio L. M. Mujikak:³⁵ *Es de destacar el gran acopio de autores clásicos que aparece en los escritos de nuestro escritor. En efecto, se dan citas de Aristóteles, Sócrates, Galena, Marcial, Cicerón, Tertuliano, Santo Tomás de Aquino, etc. Indudablemente, también en ello se observa cierto influjo de Axular.*

Baina azken finean, Etxeberrirena, Axularrena bezalaxe testu erretoriko bat da, testu inguru eta garai konkretu batean gertatzen dena eta normala da lege berdinen arabera moldatuak eta tajutuak izatea, ukatu gabe, hala ere, Etxeberrirenak Axularren artean zor diona, batez ere, Etxeberririk berak onartua delako kontu hau, Hatsapek berek kapitulu oso bat dute Axularrentzat.

XVI. mendez gero eta bereziki XVII. eta XVIII. mendeetan Trentoko kontzilioaren ondoren, retorika sakratuak pretzedenterik gabeko loraldia ezagutu zuen, Eliza katolikoak lanabes sendoak behar zituen, erreformari aurre egiteko eta herriak alde egin ez diezaion. Eskakizun honen erantzuna erretorika sakratua izan zen, bereziki sermoingintza herrikoia. Eta hori da Etxeberririk sartu beharreko tradizioa eta eragina: bere asmoak beste barzuk izanik ere eta erretorika laikoaren ordezkaria den arren, Etxeberririk autore gisa eredu horren morroia da, eredu horren barruan ikasi eta garatu duela bere pentsamoldea. Etxeberririk jesuitekin ikasitakoa da, siuraski Paben, eta tradizio horren uretatik edan du.³⁶ Jesuitek, arazoak izaten hasi aurretik, prediku handia izan zuten, Frantziar eta Espainiar, bereziki hezkuntza gaietan. Etxeberrirena retorika laikoa izendatu behar badugu³⁷ izen hori merezi duela da, batez ere, gaiarengatik, baita ere jakina egilearengatik. Etxeberririk ez baita apaiza, baina bai, ordea, erlijiozalea, elizara katolikoaren ortodoxiaren manupean bere obra guztia uzten duena. Horrelaxe adieraziz Euskal Herriko Gazteari ondoren Irakurtzaileari zatiaren bukaera-bukaeran: *Eta nola ezarri bainazu zure Eliza Catholica Sainduan, balatan utzten tut falta eta butz eguin izan baitituquet eta hec guztiak haren menera, eza-*

(35) L. M. Mujika, *Historia de la Literatura Euskerika*, 1979, 171. orr.

(36) Lau urduri Gomendioko kartaren argitalpenak jesuitekin maxima berkin dakar: AD MAJOREM DEI GLORIAM

(37) ikus. I. Villoslada, E. Torregerai, "Tradizio Klasikoaren erabilpenaren bi ereduak XVIII. mendeko euskal erretorikan", Oihenart 15, 1997, 153-168 orr.

gutzero, eta autoritatearen azpira: Harc manatcen, eta sinbesten tuen gauza guztiac; nic-ere nabi tut humilqui, eta vorondate onez onbetsi obeditu, eta fermuqui sinbetsi.

Aipu latinoen gustu hori ez da, orduan, beste gabe, Axularren eragin zuzen bat, XVI mendean hasi eta bere loraldia XVIII. mendean ezagutuko zuen retorika baten ezaugarri formalik behinenaren eragin zuzena baizik.³⁸

Aldiz, euskararentzako eredu bat hautatzeko orduan Axularrekiko morrontza age-riagoa da. Etxeberrik berak aitortzen du hizkuntza kontuetan bere egitasmorako eredu bat behar duela, eta Sarako euskara iruditzen zaionez onena, Axular aukeratzen du eredu gisa kapitulu oso bat hari eskainiz bere obran. Aukera hau ez da ez ausaz-koa eta ez arrazoirik gabea, jakina. Lapurdiko euskara zen garai hartan tradizio ida-tzi sendoena duena (nahiz eta XVIII. mendeko Lapurdiko krisi ekonomikoak lapurteraz idatzitako liburuen kopurua ia desagertzearaino jaitsi). Bestetik Etxeberri Sarakoa izanik, derrigorrez iruditu behar zitzaion egokia Sarako erretorearen idazke-
ra. Etxeberriren ideologia sustraiak azkenekotaraino eramaten du, eta botere absolu-toaren eta monarkiazaletasunari, botere iturri bakarraren teoriari, euskara gaietan hurrengo batu behar zaio: *Aitxindari, eta buruzagui hainitz den lekhuari behin-ere ezta encontru onic, aiticitik han causitzen eta izaiten obi dira nabastura, gudu eta escatima fran-co: handic dio isquiribu Sainduac-ere: omne regnum in se divisum desolabitur. Hargatic beraz aiticindaria edo Buruzaguia behar da izan, lehen erran dudan bezala bakharra, baina hura ona eta beharbezalako.*

Buruzagi hori euskara gaietan Axular da Etxeberrirentzat eta hari eskainitako kapituluan aukera hori justifikatzeko errekurso erretorikoen andana bikaina darabil medikuak. Hala biz.

(38) Tenika retorien eboluzio hobeto ulertzeko eta lantzen ari garen retorika motaren ezaugarri for-malak hobeto ulertzeko, ikus: Patxi Salaberri, *op. cit.*, 46 orr.